

TÜRKÇEDE +sIz / +sUz EKİ ÜZERİNE

Ali CİN*

Özet

Bu makalede isimden isim yapım eki olan +sIz/+sUz ekinin tarihi ve modern Türk dili alanında kullanımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Olumsuzluk eki, +sIz/ +sUz eki, Modern Türk dili, Tarihi Türk dili,

Abstract

In this article, the use of derivation suffix +sIz +sUz which derives noun from the noun will be studied in the modern and historical

Keywords: *Turkisch negation suffix, +sIz +sUz suffix, modern Turkish, historical Turkish, Turkish*

Türkçenin morfolojisi içinde isimden isim yapım kategorisinde yer alan +sIz,+sUz, isimlere gelerek olumsuzluk (negation) veya yokluk (lack) bildiren, geniş kullanım alanına sahip eklerdendir.¹ Ek, gramer terimleri sözlüğünde “yokluk eki” terimiyle karşılanıp, isim soylu kelimelere gelerek herhangi bir nesne veya özelliğe sahip olmama anlamında, ayrıca +II/+IU ekinin zıt anlamlısı yokluk sıfatları yapan ek olarak tanımlanmıştır.²

Ekin Türkiye Türkçesindeki kullanımında ünlü uyumuna uyduğu, +sIz,+sUz olmak üzere hem dar hem de yuvarlak ünlülü şekillerinin işlek olarak

* Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak.

** Yazımın başlığında kullandığımız Türkçe tabiri ile genel Türkçe kastedilmektedir.

¹ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, V. I, Wiesbaden 1991, 131.

² Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1992, 173. Ekin Türkiye Türkçesinin gramer kitaplarında farklı şekillerde adlandırıldığı ve işlendiği dikkati çeker. Banguoğlu, +sIz,+sUz eklerini, “-siz Sıfatları” altında inceleyerek eski Türkçeden itibaren her ada gelebildiğini söyler. Ayrıca “Adlarda Çekim” bahsinde +sIz,+sUz ekini kimsiz hali privatif(yokluk hali) olarak değerlendirir. (*Türkçenin Grameri*, T.D.K. Yayınları Ankara 1995, 201;331). Muharrem Ergin, +sIz,+sUz ekinin +II,+IU ekinin menfisi olduğunu, isimlerden hem sıfat hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yaptığını, isimlerde olumsuzluk ifade eden tek ekin bu olduğunu söyler. (*Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları İstanbul 1993, 152) Tahir Nejat Gencan ise eki, -siz ekiyle türemiş sıfatlar başlığı altında inceleyerek, ekin -li eki ile ile edatının olumsuzu olduğunu belirtir (*Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979, 199). Haydar Ediskun, +sIz,+sUz'a yapım ekleri arasında çok kısa bir şekilde verir (*Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi İstanbul 1993, 101). Yine Nurettin Koç ise, adlardan önad yaptığını “bilgisiz, görgüsüz” ve eylemlikten belirteç yaptığını belirtir: “açmaksızın, vermeksizin” (*Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, 99-100). J. Deny, eki 1. başka bir isimden türeme isimler, 2. asıl türemeler ve ilgiçler bahsinde incelemiştir (*Türk Dili Grameri*, (Çev: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbası, İstanbul 1941, 507-508; 881).

kullanıldığı görülür. İsim ve sıfatlar üzerine gelen bu ek, ayrıca kökü fiillere dayanan, -m, -r, -ma, -gı gibi eklerle isimleştirilmiş hareket adlarına eklenerek³ türetme açısından işlek bir yapı gösterir.

Genel Türkçede işlek kullanımdaki +sIz,+sUz eki, gramer kategorisi içinde bir başka isimden isim türetme eki olan +II/+IU ile bir karşıtlık ilişkisi içindedir. +II/+IU ile türemiş isimlerin zıt anlamlı (antonyme) şekilleri, genellikle yokluk bildiren +sIz,+sUz ile yapılmış ifadeler olur.⁴ Öte yandan her +II/+IU ekinin olumsuzu +sIz ekiyle yapılmayabilir. Pahalı ≠ ucuz, hızlı ≠ yavaş. Ancak mecazî anlamlar ifade eden kelimelere gelerek kullanılır, örneğin *kafalı adam* karşılığında yine mecazî anlamda *kafasız adam* kullanılabilir.

+sIz,+sUz ekinin kökeni ile ilgili değişik görüşler bulunmaktadır. Vambery, eki *süz-, sız-* “ayırma” anlamındaki fiille ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır.⁵ Ramstedt ise, yokluk bildiren +sIz ekinin -sar ekinin çıktığı görüşündedir.⁶ W. Bang ise +sIz,+sUz ekinin benzer teşkillere sahip *u-z, yabız, sö-z, ö-z* gibi fiilden isim yapım eki -z ile *sı-z* şeklinde türetildiği ve daha sonra bu kelimenin kalıplaşarak eklediğini ifade eder.⁷ A.Von Gabain, Eski Türkçenin Gramerinde yokluk bildiren +sIz ekinin +sır,+sir ekiyle karşılaştırılması gerektiğini söyler.⁸ Baskakov ise ekin köken açılımını -sı- (-sa ekinin bir çeşidi)+ -z şeklinde kurar.⁹ Kuznetsov, -sız/-siz ekinin etimolojisini *Divanü Lügati't-Türk*'teki yağ *sızdı* “eridi” cümlesinin yardımıyla açıklamaya çalışır. Ona göre *sız-* fiili erken dönemlerde, henüz ekleşmeden, yağ, kar, buz, küç (güç), tın (soluk) vs. gibi eriyen yok olan nesnelere için kullanılırken, daha sonra kelimenin ekleşmesiyle son sesini ve ön sesini yitirmeden *sız* şeklinde kalmıştır.¹⁰ Şinasi Tekin, aslında yokluk bildiren +s^z'in bazen çekim eki olarak kullanıldığından bahseder, ancak kökeniyle ilgili görüş bildirmez.¹¹ Şinasi Tekin de A.Von Gabain gibi eki eklendiği isimlere yokluk kavramı katan +sIra<+siz+re(?) ekiyle karşılaştırır.¹² Marcel Erdal da, +sIz/+sUz ekinin +sıra/+sire ekiyle ilişkili olabileceğini belirtir.¹³

³ Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara 1991, 141-142.

⁴ Jean Dery, *Türk Dili Grameri*, (Çev: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbası, İstanbul 1941, 328.

⁵ A.N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova Leningrad 1956, 148-149.

⁶ A.N. Kononov, A.g.e., 148-149.

⁷ W. Bang-Kaup, *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*, (Çev: Şinasi Tekin), Erzurum 1980, 53-56.

⁸ A.von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 1988, 48.

⁹ A. von Gabain, A.g.e., 148-149.

¹⁰ İ. Petro Kuznetsov, “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY-Belleten* 1995, TDK Yayınları Ankara 1997, 193-259.

¹¹ Şinasi Tekin, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Cilt, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 1992, 81.

¹² Şinasi Tekin, A.g.e., 83.

¹³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, V. I, Wiesbaden 1991, 137.

Ekin târihsel dönemdeki gerek şekil gerekse kullanım açısından durumuna baktığımızda; Eski Türkçe dönemi metinlerinden itibaren örneklerini tespit ettiğimiz ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekillerini görmek mümkündür. Ek, tam karşılığı ile isimden isim yapım eki olup, isimlere ve sıfatlara eklenir; yoksunluk ve olumsuzluk ifade eder: *aşsız* “yiyeceksiz, yemeksiz”, *idisiz* “sahipsiz” *kalısız* “tümüyle, *artuksız*, tamamiyle” *buşuz* “dertsiz, kaygısız, sıkıntısız” (OTG 86)¹⁴

Karahanlı Türkçesinde, Eski Türkçe döneminde olduğu gibi *+sIz/+sUz* ekinin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleri görülür. Bu dönemde Türkçeye Farsçadan geçen *bî-* ve *nâ-* gibi iki olumsuzluk edatı vardır ve söz konusu bu edatlar, olumsuzluk bildiren *+sIz,+sUz* ekinin yanısıra yazı dilinde yerleşmeye başlamıştır. Farsça olumsuzluk edatlarının, Karahanlı dönemi eserlerinden sadece *Atabetü'l-Hakayık*'ta; Arapça ve Farsça unsurların dönemin diğer eserlerine göre daha yoğun olduğu bu eserde dikkati çeker.

+sIz,+sUz eki, Harezmi Türkçesinde sık kullanılan isimden isim yapım eklerindedir. Olumsuz anlamda isimler yapan, bu ek ile kurulmuş olan isimler, cümle içerisinde sıfat görevinde bulunabilirler.¹⁵ *+sIz,+sUz* eki, düzlük yuvarlak ve incelik kalınlık uyumuna tâbidir.¹⁶ Ayrıca son hecesi yuvarlak ünlü veya *b, m, v*, gibi dudak ünsüzü içeren sözlerden sonra geldiği zaman ek *+suz/+süz* şeklini alır.¹⁷ *Hişābsuz köp çeri kıldı müheyyā* “hesapsız çok asker hazırladı” (HŞ 1759), *Ölümsüz bolsa şahlık bir sağış kıl* “padişahlık ölümsüz olsa dahi hesap yap” (HŞ 4614) *Bu kün yazuksuz irniş kanı töklür* “ Bu gün günahsız erin kanı dökülür” (HŞ 352), Karahanlı Türkçesi döneminde, dile yeni yeni girmeye başlayan Arapça ve Farsça isim gövdelerine gelen ön edatlardan; olumsuzluk ile tekit bildiren Ar. *lā-* ile eklendiği isimlere olumsuzluk, yokluk kavramı veren Fa. *bî-*, *nā-*, Harezmi dönemi eserlerinde daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkar ve genel olarak Türkçe *+sIz,+sUz* ekinin karşılığı olarak kullanılırlar: (*bî-*) *niteg bilgü işin bu bî-vefānı* “Bu vefasız bunu nasıl bilecek” (HŞ 2745) *bir ançasın haram yegüçi bildim, bir ançanı bî-namaz bildim* “ Bir o kadarını haram yiyici, bir o kadarını da namaz kılmaz bildim” (KE 212v 1).

(*nā-*); *Ol revā mu turur yā taqı nā-revā mu turur?* “O uygun mudur, yoksa uygunsuz mudur?” (NF363/1) *Tejriniş lütfü ināyeti ve nusreti bolmasa bir yalgūz munça nā-pāk birle neteg muḳavemet ḳılğay erdī.* (KE 203r16); *Bir kün Ebū Cehl birle kāfirler Resulğa nā-sezā aytur erdiler* “Bir gün Ebu Cehil ve

¹⁴ Tekin Talat, *+sIz/+sUz* ekini Orhon Türkçesinde yokluk sıfatları türeten ek olarak değerlendirmiştir. *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Ankara 200, 86.

¹⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, 43.

¹⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, A.g.e., 25.

¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, 37.

kâfirler peygambere uygunsuz söylediler. (KE 195r21), *Lâ-cerem dîdâr körmek hem cāyiz turur* “Şüphesiz görmek de cayızdır” (KE 122r/18).

Kıpçak sahası eserlerinde de sıkça geçen ekin ünlü uyumu tamdır. Öte yandan nadiren uyuma aykırı durumlar da eserlerde dikkati çeker:¹⁸ *közsiz*, “gözsüz”(TT 28a1) *arıksuz* “pis” (CC 25), *körksiz* “çirkin” (CC 155) *tilsüz* “dilsiz”(EZ 40) Memlûk sahası gramerlerinde *Et-tuhfet-ü’z-Zekiyye Fi’l-lugati-it-Türkiyye*’de +sIz/+sUz’ün, Ar. *bilā* edatının karşılığında kullanılan olumsuz yapılarından biri olduğu zikredilir.¹⁹

Çağatay Türkçesi döneminde ekin düzlük-yuvarlaklık uyumunun tersine sadece dar ünlülü şeklinin (+sIz) metinlerde geçtiği görülür. Öte yandan Çağatay Türkçesi eserlerinde +sIz’in işlevini daha çok Farsça (*bî-*) olumsuzluk edatınının gördüğü dikkati çeker. *Sekkâkî Divānı*²⁰ üzerinde yaptığımız bir incelemede isimlere gelen +sIz ekinin sayısı beş ile sınırlıyken, aynı metinde bu ekin işlevinde, Arapça ve Farsça unsurlarla yapılan olumsuz yapıların çok daha fazla olduğu görülmüştür. *Seḳḳâkî tig bu dünyâda bir bî-nevâ kanı* “Sekkâki gibi bu dünyada nasipsiz nerede?” (SD 777), *Birisiniñ bağı kan u biri her dem bî-ḳarâr* “Birisinin bağı kandır birisi ise kararsız haledir”. (SD 11)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise ekin düzlük-yuvarlaklık uyumunun aksine yuvarlak ünlülü şeklinin (+sUz) kullanıldığı görülür.²¹ Bununla birlikte sayıca az olan ekin düz ünlülü şekli de metinlerde geçmektedir. Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki işlevi genel Türkçe ile aynıdır. Olumsuzluk anlamı taşıy, isimden sıfat yapmak için kullanılır, +suz/+süz eki +lu/+lü ekinin olumsuz karşılığı olarak kullanılır. Bu ek ile türetilen isimler cümlede zarf görevi üstlenebilirler.²² Yine bu dönemde de Arapça unsurlar Çağatay dönemi kadar olmasa da +sIz, +sUz ekleriyle beraber bolca kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise, ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır.

Târihî Türk dili alanındaki isimlerde yokluk ve olumsuzluk bildiren +sIz, +sUz ekinin işlek kullanımı, aynı paralellikle modern Türk dili alanında da devam eder. Güney-Batı (Oğuz) Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde ek, “yokluk gösteren sıfatlar” başlığı altında değerlendirilmiş ve ekin işlevi herhangi bir nesnede, birşeyi diğerinden ayıran işaretin yokluğunu anlatır şeklinde ifade edilmiştir.²³ Türkmen Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan tek heceli kelimeler dışındaki bütün isim soylu kelimelere ek, düz ünlülü şekliyle eklenir: *Ütüksiz* “ütüsüz, ütülenmemiş” *ömersiz* “ömrü az olan” *durumsuz* “dayanıksız, çürük”, *düşnüksiz* “kapalı, belirsiz” *bolgusuz* “boş gereksiz, önemsiz” Türkmencede ek,

¹⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994, 33.

¹⁹ Besim Atalay, *Ettuhfet-üz Zekiyye Fil-lügat’it-Türkiyye*, İstanbul 1945, 89.

²⁰ Kemal Eraslan, *Sekkâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara 1999.

²¹ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi Grameri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, 79.

²² Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 1997, 119.

²³ Muratgeldi Söyegow, *Türkmen Dilinin Grammatikası*, TDK Yayınları, Ankara 2000, 113.

sadece tek heceli yuvarlak ünlülü kelimelerde düzlük-yuvarlak uyumuna uyar.²⁴ *Gurpsuz* “güçsüz zayıf”, *görsüz* “çirkin”.

Azerbaycan Türkçesinde +sIz,+sUz eki, +lı/+li,+lu/+lü yapılarının olumsuz anlamlarını karşılar: *Susuz yer*, *dadsız meyve* vb. Ekin temel işlevleri Azerbaycan Türkçesi için de geçerlidir. Başlıca yokluk bildirip, olumsuz anlam ifade eden sıfatlar üzerine gelerek olumlu anlamlar ifade eder: *Kusursuz iş*. +sIz,+sUz eki, hem yalın isimler hem de fiilden yapılan isimler üzerine gelir:²⁵ *Biliksiz yer*, *çalgısız meclis*.

Oğuz grubuna dâhil Gagavuz Türkçesinde ekin tüm dar ve yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmaktadır. +sIz/+sUz eki Gagavuz Türkçesinde de bir nesnede bir başka nesnenin bulunmadığını ifade eder. Bu ekle yapılan isimler sıfat olarak kullanılır.²⁶ Ayrıca Gagavuzca da +lı bulunma eki ile +sIz bulunmama anlamı taşıyan ekler aynı kelime köklerine getirilerek kullanılır: *Bel-li-siz*, *sak-lı-lık-sız adam*, *geçsin bu yıl düşman-lı-sız*.²⁷ Bu türden örnekleri târihî metinlerde de görmek mümkündür: *Gonçe-veş ser-der- girbānum çün ol gülyüzlüsüz* (MD 88a14).

Güney-Doğu Türk lehçelerinden *Özbek Türkçesinde* +sIz eki, herhangi bir nesnenin bir belirtiyeye sahip olmadığını bildirir. Yani +lı,+li eki ile türetilen sıfatın zıt anlamını ifade eder: *Cansız*, *güçsüz*.²⁸ Aynı grup içinde yer alan Yeni Uygur Türkçesinde +sIz/+sUz eki, isimlere gelerek o ismin ifade ettiği nesnenin yokluğunu veya çok az olduğunu anlatan sıfatlar yapar.²⁹ *Ḳumsız*: “kumsuz”, *su-siz*: “susuz”, *paydisiz*: “faydasız”. Bu ek, isimlerden hem sıfat, hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapar. Esas özelliği olumsuzluk ifade etmesidir.³⁰ Uygur Türkçesinde ekin yalnız dar ünlülü şekilleri kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde *yok* kelimesinin +sIz,+sUz ekinin fonksiyonunu üstlendiği örnekler dikkat çekicidir: *Molla yok yerde mollimen*, *molla bar yerde yoldimen*. “Mollasız yerde ben mollayım, molla olan yerde de yoldayım.” (UAVD 245); *Börisi yok çağgal*, *oğrisi yok yurt bolmas*. “Kurtsuz orman, hırsızsız yurt olmaz.” (UAVD 145), *Behtlik tapidu*, *behti yok çapidu*. “Şanslı bulur, şanssız (boşa at sırtında) dolaşır.” (UAVD 126).

Kuzeybatı Kıpçak lehçelerinden Tatar Türkçesinde +sIz, +sİz eki bir nesnede bir şeyin bulunmadığını, ifade etmek için kullanılır.³¹ Bu lehçede ekin sadece dar ünlülü şekli kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde ise düzenli s->h- değişimine uygun olarak ek, +hız/+hiz, +huz/+hüz şeklindedir. Başkurt Türkçesinde dudak uyumunun da etkisiyle ekin düz ünlülü şekli yanında yuvarlak

²⁴ Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK Yayınları, Ankara 1999, 29.

²⁵ M. Hüseyinzade, *Muasır Azerbaycan Dili*, Maarif Neşriyatı, Bakı 1973, 84.

²⁶ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1996, 106.

²⁷ Nevzat Özkan, A.g.e., 104.

²⁸ Fahri Kemal, *Hazirgi Zaman Özbek Tili*, Taşkent 1957, 351.

²⁹ Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994, 25.

³⁰ Mahmut Kaşgarlı, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, Orkun Yayınları, İstanbul 1992, 91.

³¹ Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara 1998, 41.

ünlülü şekli de kullanılmaktadır. Bu ekler Başkurt Türkçesinde “*sıfat yapıcı ekler*” başlığı altında incelenmiştir.³² Kırgız Türkçesindeki kuvvetli dudak uyumunun etkisiyle ekin dar ünlülü şekilleri yanında yuvarlak ünlülü şekilleri de kullanılır. Kırgızcada da +sIz/+sUz eki +II/+IU ekinin zıddıdır. Ek, ismin veya sıfatın yokluğunu gösterir.³³ Bazen +sIz eki isimlerden sıfat yaparken yokluğu göstermeyip aksine o sıfatı güçlendirip sınırsız bir şekilde çok olduğunu bildirir:³⁴ *ara coo sansız kuraldarın dürmöttögön* “Düşman sayısız silahını doldurdu”. Buna benzer örnekleri diğer târihî ve modern lehçelerde de görmekteyiz: *Bu soğsuz dostluğunun tandım imdi* (HŞ 1744)

Kazak Türkçesinde +sIz eki, isimlere olumsuzluk anlamı veren, türemiş sıfat yapan önemli eklerden biridir. Bu ek vasıtasıyla ortaya çıkan sıfatın anlamı (+lı, +tı, +ti, +dı, +di) ekinin eklenmesiyle yapılan sıfatın içeriğine tamamen zıt, yani varlığın yokluğunu bildiren sıfat (*tavsız, suvsuz, balasız vb.*) karşılığındadır. Bununla birlikte bu ek, soyut nesne isimlerine, zamirlere, cins isimlere de eklenir.³⁵ *Onsuz aq Toran tanıs talay çetke* “Tûrân, onsuz da bir çok yabancıya tanıdıktr. (MCÖ 121/66) Nogay ve Karakalpak Türkçelerinde ekin sadece dar ünlülü şekilleri +sız/+siz, isimlere gelerek o ismin ifade ettiği nesnenin yokluğunu veya çok az olduğunu belirten sıfatlar yapar.³⁶

Kuzey-Batı (Sibirya) Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde +sIz/+sUz eki kullanılmamaktadır. Bu lehçede ekin işlevini isimlerle birlikte kullanılan *yok* > Hak. *çok* kelimesi görmektedir: *homayı çoğ* “zararsız”, *sas çoğ* “saçsız”, *ğarağ çoğ* “kör”, *talantı çoğ* “yeteneksiz”.³⁷ Aynı şekilde Hakasçanın bir ağzı olarak değerlendirilebileceğimiz Şor Türkçesinde +sIz/+sUz eki yerine *yok* > Şor. *çok* kelimesi kullanılmaktadır. *Şor Sözlüğü*’nde ek için şunlar söylenmektedir: “Birinci anlam olarak yok, bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse vb. İkinci olarak ise -sız: addan olumsuz ad veya sıfat türeten -s’z ekinin karşılığında kullanılmaktadır: *Pis çok pajabalar* “Bizsiz başlamayınız”, *Pis çok paraar* “Bizsiz gidin”³⁸

Şükrü Akalın, Şor Türkçesinde *çok/ çoğul/ “yok”, ebes “değil”, çetmez “yetmez”, pilpes “bilmez”* ile kurulan kelime türlerinden bahsederek, Bunların ad türünden bir kelime ile birleşerek kelimeye adlardan olumsuz ad veya sıfat türeten

³² G. Kiyikbayev, G. G. Seyitbattalov, E. F. İşbirzin, E. M. Aznabayev, H. S. Feritov, F. Y. Hebibullihina, *Başkört Tili*, Ufa, 1997, 82.

³³ B. Oruzbayeva, S. Kudaybergenov, *Kırgız Tilinin Grammatikası (Morfoloji)*, Kırgız Mamlekettik Okuu Pedagogika Basması, Frunze 1964, 174.

³⁴ B. Oruzbayeva, S. Kudaybergenov, A.g.e., 175.

³⁵ A. İskakov, *Kazak Tili –Morfolojiya*, Mektep Baspası, Almatı 1974, 181-182.

³⁶ Ayten Atay, *Nogay Türkçesi Grameri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes 1998, 88.

³⁷ D.İ. Çankov, *Russko-hakasskiy slovar*, Moskova 1961, 49.

³⁸ N. N. Kurpeşko Tannagaşeva-, Şükrü Haluk Akalın, *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları, Adana 1995, 21.

+sIz ekinin anlamını kattığını söyler.³⁹ Yine Akalın, *çok/çogul* ile +s°z ekini alan kelimenin anlamca bir farkının olmadığını, şeklen bir kelime grubu (=birleşik sıfat), anlamca da türemiş bir kelimeye denk olan bu özelliğin bazı araştırmacılar tarafından Moğolcanın etkisine bağlandığını söylemektedir.⁴⁰: *sani çok* “sayısız”; *pis çok paraar* “Bizsiz gidiniz!”; *uyı çok* “sonsuz, nihayetsiz”.

Şor lehçesinde *Çetpes* ve *pilpes* kelimeleri, *çok/çogul* ile kurulan kelime grubuna yakıştırma (analogie) yapılmıştır. Bu birleşik kelimelerde de *çetpes*, *pilpes* kelimeleri +s°z ekinin anlamını vermektedir.⁴¹ *sagıji çetpes* “akılsız, salak”; *şodun pilpes* “sayısız, sonsuz”. Ayrıca isim-fiilin olumsuz şekli *ebes*, oluşturduğu birkaç birleşik kelimeye +s°z ekinin anlamını vermektedir: *urıstıg ebés* “bahtsız talihsiz”, *kazık ebés* “sağlıksız hasta”.

Sibirya grubunda Saha Türkçesinde +sIz/+sUz eki kullanılmamaktadır. Sahaca’da bu ekin yerine isimlerde Hakas ve Şor lehçelerinde olduğu gibi *yok* > Saha *suox* kelimesi kullanılmaktadır: *Butx suox* “bıyıkız”, *col suox* “mutsuz” *tous suox* “tuzsuz”.⁴²

Yine Sibirya coğrafyasında konuşulan Altay Türkçesinde de +sIz/+sUz ekinin, işlevi isimlerde *yok* > Alt. *cok* kelimesiyle karşılanmaktadır: *Ugı cok kiji bolbos, ülgüzi cok ödük bolbos* “Soysuz adam, kalıpsız adam olmaz” (ATS 63), *Cakazı cok ton ton bolbos, başsızı cok oroon bolbos* “Yakasız kürk olmaz, öndersiz ülke olmaz” (ATS 63).

Çuvaş Türkçesi için karakteristik bir ses değişimi olan Ortak Türkçe -z-, -z > Çuv. -r-, -r denkliliğine bağlı olarak yokluk bildiren +sIz/+sUz eki Çuvaşçada +sır/+zir şeklindedir.⁴³ Orta Türkçenin /s/ fonemi söz içinde ünlüler arasında ve /r, l, n/ ünsüzlerinden sonra tonlulaşır ve /z/ olur;⁴⁴ /-r,-l,-n/ dışındaki ünsüzlerden sonra ise /s/ olur: *Inzır*. “anlayışsız” *hutsır*: kutsuz; *levatsır*: kuvvetsiz (ÇS 37) *Mansır*. Hamıntahıvırtah şitse italas kilet. “Akşama kadar bensiz canı sıkılmıştır.” (ÇTF 211-212), *şulsır purınma şuk*. “Yolsuz yaşamak yok” (ÇTF 253-254), *Tüseymesır kitesşi* “Sabırsız bekliyorlar” (ÇTF 280-81), *Asette ina çilhesır kurak tese yat paniççi*. “Dedem ona dilsiz karga diye ad koymuştu.” (ÇTF 241-242), *Amişı pürte kını meneh hırsem kaşniyeh pırın hişşı unsır yeple kiçem pulnı, ina yeple kını şincen kalama tutını*. “Anneleri eve girer girmez, kızları birbirleri ardına, onsuz ne kadar zor olduğunu, onu nasıl beklediklerini söylemeye başlamışlar.” (ÇTF 265-266), *-Pıl hurçi sene çeçeksemş mın teri yivır, mana ta*

³⁹ Şükrü H. Akalın, “Şor Türkçesinde Birleşik Kelimeler”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yayınları, Ankara 1999, 74.

⁴⁰ Şükrü H. Akalın, A.g.m., 74.

⁴¹ Şükrü H. Akalın, A.g.m., 75-76.

⁴² M. Fatih Kirişcioğlu, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1994, 33.

⁴³ Ahmet Cevat Emre, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*, TDK Yayınları, İstanbul 1949, 428.

⁴⁴ Emine Ceylan, *Çuvaşça Çok Zamanlı Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1997, 92. Ceylan, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji* isimli eserinde de “-sır/-sır: Eski Türkçe ve genel Türkçe -sIz ekinin Çuvaşça dengidir” der. *viy-sır*: “güçsüz” Grafiker Yayınları, Ankara, 2002, 122

sansir şaviin pekeh yivir pulçı, -tenî tî vattimışi. "Bal arılarına çeçeksiz yaşamak nasıl zorsa, bana da sensiz öyle zor oldu demiş dördüncüsü (ÇTF 265-266).

Modern Türk dili alanında Yeni Uygur Türkçesi⁴⁵ ve Kuzeydoğu (Sibirya) lehçelerinden, Hakas, Şor ve Altay Türkçelerinde genel Türkçenin +sIz, +sUz ekleri yerine yok > çok ~ cok "yok" kelimesi kullanılmaktadır⁴⁶. Söz konusu bu karşılığın biz târihî Türk dili alanından da tanıklayabiliyoruz:

Yeni Uygur Türkçesi için örnek verdiğimiz *Börisi yok çağgal, oğrisi yok yurt bolmas*. "Kurtsuz orman, hırsızsız yurt olmaz." (UAVD 145) cümlesinin *Hüsrev ü Şirin*'deki karşılığı şu şekildedir: *sügüksüz hurma kapsız göz bolmaz* "çekirdeksiz hurma kabuksuz ceviz olmaz" (HŞ 2935) Dikkat edilirse bu örnekte +sIz, +sUz ekleri yok'un yerine kullanılmıştır.

Bunun yanında *Hüsrev ü Şirin*'de geçen *Kim anlar 'aklı yok oğlanlar idi* (HŞ 996) *Bu müngdin çäre yok özümni yulku* (HŞ 1844) *Hisâbı yok* hâlâyık ol kün öldi (HŞ 994). Görüldüğü üzere *'aklı yok* = 'akılsız; *çäre yok* = çâresiz; *hisâbı yok* = hesapsız kelimelerinin karşılığıdır. Burada her üç kelimenin olumsuz sıfat olarak +sIz, +sUz ekinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Yine aynı şekilde târihî Türk dili alanında yok'un yanısıra *değil* de yok gibi +sIz, +sUz ekinin yerine kullanılabilir. Doktora tezi olarak hazırlamakta olduğumuz Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'unda *sekizinçi hıyânetsiz emânetlü* (AN 28v8) şeklinde geçen cümle, eserin bir diğer nüshasında *sekizinçi hıyânet degül emânetlü* (BN 30r16) şeklinde geçmektedir. Söz konusu bu cümle içinde, AN nüshasında geçen +siz morfemi yerine, BN nüshasında *değil* kelimesi kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki, bağımsız birimler olarak yok ve *değil* +sIz/+sUz ekinin yerine kullanılabilir.

Sibirya grubu dışında modern Türk dili alanında işlek bir kullanım alanı olan +sIz/+sUz ekinin gerek târihî gerekse modern Türk dili alanındaki şekle ve ekin fonksiyonuna dayalı kullanım alanlarının tespiti, ekin gramatikal yapısı konusunda aydınlatıcı olacaktır. Buna göre ekin genel Türkçede isim gövdelerine ekleniş şekilleri ve işlevleri konusunda şu tespitleri yapabiliriz:

1. Olumsuz anlam ifade eden isim + (+sIz, +sUz):

Türkçede iki olumsuz yapıdan bir olumlu yapı ortaya çıkabilmektedir.⁴⁷ +sIz, +sUz eki, olumsuz anlamlar taşıyan kelimeler üzerine gelerek onların

⁴⁵ Yeni uygur Türkçesinde hem -sIz, -sUz eki ve yok aynı görev için kullanılmıştır.

⁴⁶ bkz. Sema Barutcu Özönder "Türkçede Edat Kavramı", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara 1995, 76.

⁴⁷ *Yoksuz kelimesinde iki olumsuz yapıdan bir olumlu anlam çıkar görüşünün dışında bir durumla karşı karşıyayız. Eski Türkçede kelimeye "bir şeyden mahrum olma, tesirsiz, etkisiz, boş yere, nafile" anlamları verilmiştir. Yok+ +sIz/+sUz yapısından olumlu bir anlam beklenirdi. Yoksuz kelimesi, Târihî Türk dili alanında ve modern Türk dili alanında "yoksul, fakir" karşılığında kullanılmaktadır. bkz. Ali Cin "Yoksuz ve Yoksul Kelimeleri Üzerine" *Türk Dili (Dil Bayramı Özel Sayısı)*, Eylül 2002, 665-674.*

anlamlarını olumluya çevirir.⁴⁸ Bu durumu şu örneklerle tanıklayabiliriz: *Altun kümüş işgiti kutay buşsuz ança birür*. “Altını gümüşü, ipeği (ipekliyi) sıkıntısız öyle veriyor”.(BK KC-4), *tükel egsüksüz kutluğ ülüglüg* “Tam eksiksiz, mesut ve talihli” (ETŞ 99/267), *tilekçe tiril inç fariğ kadgusuz* “İstedğin gibi, müsterih ve kaygusuz yaşa” (AH 415), *ikide biri boldu şeksiz ülüg / tirildi ölümsüz uzun meñülüg* “Şüphesiz, ona ikisinden biri nasip olur; o ölümsüz, uzun ebedî bir hayat sürmeye başlar.”(KB 1527), *zehirsiz birmez irmiş zerre-i şehd* (HŞ 1195), *qaçan kim musulmân boldı erse, cümle yazuqları qalmadı anadın tuğmış teğ yazuqsuz boldı* (NF IV.bab 335/12), *Bir ‘amel hergiz rişsüz kılmadım* (LT 82), *Her sözüñ mihr ü mahabbetle hatäsiz sözdür* (EİHD 405/4), *Yarsız kalır cihanda aybsız yâr isteyen* (HD 73), *Serv-kad mahbûblar içre cefäsiz yâr yok* (HD 173), *Sanki onun suçsuz simasına acılarının ağıtını yazdığı bu çocuktan artık gözlerini ayıramıyarak bütün duygularını döktü* (MVS 89), *Meraklıydılar fakat endişesiz* (S 9), *Ama, gene de sevinci noksansız taklit etti* (GE 1439), *Millî demokratik devrim kesintisiz devrim teorisidir* (S 82), *Belki de hiçbir yazıksız adamı atmadı* (GE 37), *Gaygısız gıız bolup yaadıma düşyääñ* (AAŞ 294), *Gözel çëçekni, yazuqsız gülni / Eşden çıkardı turmuşın buzdu*. “Güzel çiçeği, günahsız çiçeği eşinden ayırdı, onun hayatını bozdu.” (Ç 380/3), *Eskisiz yeni yéñi bolmas* “Eskisiz yeni olmaz” (UAVD 176), *Eyipsiz dost izdigen, dostsüz qalar* “Ayıpsız yar arayan yarsız kalır”(UAVD 178), *Günasiz itni urma*. “günahsız köpeğe vurma” (UAVD 188).

2. İsim+ (+sIz,+sUz):

+sIz/+sUz eki, isimlere gelerek miktar bakımından belirsiz çokluk ifade eder. Eski Türkçe dönemi metinlerinde geçen ekin ikilemeli yapılardaki kullanımı buna örnek olarak verilebilir: *yana san-sız akış-sız* “ Yine sayısız, hesapsız” (ETŞ 206/175), *kök kalık parmanu uuçsuz- kıdığ-sız* için anın ymem oğ *uuçsuz kıdığ-sız erür tip* “Atom uçsuz-kıyısız olduğu için, bu yüzden gök de uçsuz kıyısızdır.”(Üİ 102a/16), *Keçeler...këçeler âh sansız ve aysız këçeler* “Geceler... geceler âh sayısız ve aysız geceler!” (Ç 352/9).

Bunun yanısıra şu örnekler de görülür: *eşsiz köni nomuğ nomlatıñız* “Eşsiz hakikî yolu gösteriniz” (ETŞ 42/114), *uqşadınçsız edgü dıntar bolğu-sın küselim* “Benzeri olmayan iyi ruhânî olmasını temennî edelim”(ETŞ 138/80). *Sakışsız birigli kamuğka ruzi / yïürür kamuğni ma yimez özi* “Herkeseye sayısız rızık verir, herkese yedirir fakat kendisi yemez” (KB 4b/5)

+sIz/+sUz eki, bazı kelimelerde kalıplaşarak mecazî içerikli yeni anlamlar kazanmış yapılar türetir:

⁴⁸ Muharrem Ergin, “İsimlerin menfsinin olmadığını, +sIz/+sUz ekinin de isimleri menfî yapan bir ek olmadığını, sadece +lı,+li,+lu,+lü’lü vasfî isimlerinin olumsuzunu ifade eden bir ek” olarak değerlendirebilir. bkz. *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1993, 152.

Eskiden vardı ya meydanda gezen **ipsizler** (SF 106), Yine O, **suratsız** yüz (S 228), **Yüzsüz** değil, **vazifesini gereği ile yapıyor** (S 272). Yine şu örneklerin de kalıplaşmış olarak kullanıldığını görürüz: **Asılsız, patavatsız, midesiz, telsiz, zevksiz, öksüz, meteliksiz, katıksız, soysuz, beyinsiz, teklifsiz**. Cumhuriyet döneminde, bir dil bilgisi terimi olarak **ünsüz** ve **olumsuzluk** gibi kelimelerin de +sIz/+sUz ekinden yararlanılarak yapıldığı bilinmektedir.

3. İsim+ (+sIz/+sUz)+ isim:

+sIz,+sUz ekinin en yaygın işlevlerinden birisi de, isimlerden olumsuz sıfatlar yapmasıdır. Bu yapı, Türkçenin târihî ve günümüz modern lehçelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır: **könülsüz kişi bilge ayın yoğar** “Gönülsüz insan âlim adını kaybeder” (KB 2798), **uğussuz kişiler ülügsüz turur** “Akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltemez”.(KB 296), **keremsiz kişi yimişsiz yıgaç teg** “Keremsiz insan, meyvesiz ağaç gibidir” (AH 323), **dikensüz gül arusuz olmaya bal** (SN 5545), **demrensüz oğ ile yigit seni sınar-idüm** “Yiğit seni demirsiz ok ile denerdim” (DKK 200/5), **atasuz oğlan yaratmak tağrıya āsāndur** (KE 161 b/8), **Hemen namussuz adam olduğunu bilirdim** (AEA 324/I), **Vefasız yara** (SNG 337), **Işksız ülkelerden o anda kaçdım** “O anda aşksız ülkelerden kaçtım” (Ç 358/2), **Takdirden nāliydi egesiz müşük** “Kaderinden yakınır sahipsiz kedi” (EV 128), **Bulaksız su** bolmas, **kulaksız söz** “Kaynaksız su kulaksız söz” (UAVD 146), **Dostsuz adem, kanatsız kuş** “Dostsuz insan, kanatsız kuş gibidir.” (UAVD 162), **Kāñāşhiz eş qılmağız** “Kengeşsiz iş yapmayın” (BHDUB 328-329), **Ata kinsiz kılıçın alıp eki alakanına saldı** “Ata kinsiz kılıcını alıp hürmet gösterdi” (KTŞB 367), **Anday alsız curt bugün Eltereske çabılsa, erten karlukka çabılat**. “Böylesi güçsüz yurt bu gün Elteres tarafından yağma edilirse yarın Karluk tarafından yağma edilir.”(KTŞB 361), **Uğı payı çok tegri:**. “Uçsuz başsız gökyüzü” **Pulut çok tegri:** “bulutsuz gökyüzü” **Adı çok kiyi çok** “isimsiz insan yoktur”.⁴⁹

4. İsim +(sIz/+sUz) + İsim+ (+sIz/+sUz):

+sIz,+sUz ekli yapılar ikilemeler yapar. +sIz/+sUz eki, ilk yazılı metinlerden günümüze kadar Türk dili alanında ikilemeli biçimler olarak da kullanılmıştır:

uçsuz kudıgsız ülgüsüz buyan edgü kılınç “Hududsuz ölçüsüz iyi amel” (TL 63), **öñi ödrülüp yalañuđlar yiri kutsuz ülgüsüz osuğluğ boltı**. “Sizden ayrıldıktan sonra insanlar âlemi sanki kutsuz, nasipsiz oldu” (M 91/29), **prit ajunta toğmış tınlığlar aşsız suvsuz kırıp katıp yorıyurlar**. “Aç ruhlar âleminde doğmuş olan yaratıklar, yiyecek ve içeceklikten kuruyup bítap düşerek yaşarlar.” (M 112/17,18), **ülgüsüz sansız keyiglerig aylap öldürdi** “ölçüsüz sayısız geyikleri

⁴⁹ N.P.Direnkova, *Grammatika ŞorskogoYyazıka*, Moskova-Leningrad, 1941, 47.

avlayıp öldürdü” (UÜH 36/56-57), *eceli iriştî ise elsiz ayaksızdan kaçıp kutula bilmedi* (GT 189/4). *Bir adamı da burdan çöreksiz-çaysız burahmayın.* (AHS 45), *Amma onun yerini yurdunu soraglayırlar ki, birden aç-susuz olar, herciliyi gurtarar.* (AHS 46), *Tülkü itsiz-pişiksiz bir kendin hinlerine dadanmışdı.* (AHS 111), *Bir il hağsız-muzdsuz işledip gövacag* (AHYÖ 389), *Bu da büyükler arasında ağır-yungulsuz, um-küsüsüz gurtarmışdı.* (AHS 48), *Torannıñ egi-çeksiz çöli Canday?* “Tûran’ın uşsuz bucaksız çölü nasıldır? (MCÖ 121/13), *Birak kugın jılep, izine şöp salıp, elsiz-künsiz kuv tastı da meken etkizbeytin küyge jetti.* (MA 339), *Dünye iyesiz-elsiz jım-jirt.* (MA 341), *Télsiz-cırsız kalgan sandugaçlar / Tugan illeréne kaytsınnar* (391/11 YKTC), *Yönsüz yöşsüz demek olur.* (TS Ni’meti XVI. 374), *Kadıncağız, tatsız tuzsuz bir yemek pişirmiş olduğunun farkında bile değildi.* (S 47) *Allaha şükürler olsun ki, kazasız belasız evimize varabildik.* (MVS), *Kaytsız şartsız benimle gelmeni istiyorum* (TT 39) *Yersiz yurtsuz insanlar, aç sefil bir şekilde hayatlarını deva ettiriyorlardı.* (S 51)

4.1. İsim+-li + isim+ (+sIz/+sUz):

+sIz/+sUz eki aynı kök ve gövdeden -li ekiyle kurulan ikilemeler yapar.

Körüklü körüksüz cümlesi yok boldağıdır (BN 38v5) *İlgili ilgisiz* çeşitli konuşmalardan ve olaylardan ihtiyarın kızı denetim altında tutamayacağı anlaşılıyordu. (S) Türk Edebiyatında *köklü köksüz* bir çok estetik anlayışın II. Meşrutiyetten buyana çarpıştığını herkes bilir. (GE 83) *vakitli vakitsiz* gelmek (İ 43), *yerli yersiz konuşmak* (İ 43), *zamanlı zamansız yemek yemek* (İ43).

5. İsim+iyelik eki+ (+sIz,+sUz):

+sIz,+sUz eki, bazan iyelik yapıları kelimeler üzerine gelir. Türkiye Türkçesinde bazı akrabalık adları üzerine gelerek *ile* edatının olumsuzu gibi kullanılır. *Annemsiz, babamsız, teyzemsiz, dayımsız* örnekleri +sIz, +sUz’un iyelik üzerine gelmiş şekillerindendir.⁵⁰

Târihî Türk dili alanında bu türden kullanımlara örnekler tespit etmek mümkündür. Aşağıda verilen örneklerde teklik 2. şahıs iyelik ekli yapı üzerine +sIz/+sUz eki getirilmiştir: *Gül yüzüñsüz seyr-i gül-zâr eylesem her şâh-ı gül / Tîr olur cân bülbülüne gönçesi peykân ana* “Gül yüzün olmadan gül bahçesini seyretsem, can bülbülüne her gül dalı bir ok, goncası da ona peykân olur”(MD 14a3), *Giçer âhumla günler gün yüzüñsüz o cân / Şoñı açuqluğ olurken dumanuñ* “Dumandan sonra (hava) açılırken güneş gibi parlak yüzün olmadan, günlerim ah ile geçer.” (MD 101b1), *Leblerüñsüz yok hayâtum olsa cân iki cihân / Tal’atunusuz*

⁵⁰ Muharrem Ergin, +sIz,+sUz ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *buyrugımsuz* gibi örneklerde iyelikten sonra kullanıldığını, bugün için de nadir de olsa babamsız gibi örneklerde bu durumun devam ettiğini belirtir. *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul: 1993, 152

gündüzüm şeb toğsa şād mihr itse tāb “Yüzlerce güneşin parlaklığı olsa da, senin yüzünün parlaklığı olmadan gündüzüm gecedir.” (MD 20b3), *Şu kim vire şirîn lebüşsüz / Ol ölüye beşzer ki helvâsı yok* “Şöyle ki, tatlı dudağın olmadan o can verse, helvası yapılmamış ölüye benzer” (MD 95b2), *Güneş gözüme zulmetdür şapuşsuz / Yüzüñi göster i mähum demidür* “Ey mähım yüzünü göstermenin zamanıdır, senin zatın olmadan güneş gözüme karanlıktır”(HN 3762), *Eyitdiler kim: yavlağ görklü aydur; velikin yardımşsuz daşınmazuz ve derman idünmezüz* “Söylediler ki, “İyi görklü kişi söyler, ancak senin yardımın olmadan taşınamayız, derman bulamayız” (TLÖ 278).

Târihî metinlerde bazı örneklerde nazal /n/’siz yazılımlar dikkati çekmektedir. Türkçede iki yardımcı ünsüz bilinmektedir. Bunlardan biri, y (tanı-y-an) birisi de pronominal n’dir. (yanı-n-da, evdeki-n-den)⁵¹ Bu n, zamir çekiminde, aitlik eki +ki ‘den sonra ve iyelik ile hâl ekleri arasında kullanılan bir sesdir. Aşağıda verdiğimiz örneklerde kullanılan n’nin hiçbir anlam ayırıcılığı yoktur. Dolayısıyla bu örneklerde n yardımcı ses olarak kullanılmış olabilir. *Nazmü’l-Hilâfiyat Tercümesi* üzerine çalışma yapan Azmi Bilgin de, n’nin bu yöndeki durumuna dikkat çekerek 3. Şahıs iyelik ekiyle isimden isim yapma eki +slz/+sUz eki arasında da böyle bir kullanımın olduğunu söyler.⁵² Ayrıca, *Leblerüşsüz*, *yüzüşsüz* gibi örneklere anoloji yapılarak kullanılmış olması ihtimalini de düşünmek gerekir.

Bizüm kavlumuzda revā degül, dağı ölünüş bir endāmı bulınsa, yā yarısı bulınsa, başşsuz namāz kılına Şāfî’i katında “Şāfî mezhebine göre bir ölünün tamamı, bir parçası veya başı olmadan namazının kılınması, bize göre (Mezhebe) uygun değildir” (NHT 79a/16), *Ya’ni bir şahş ik şahş vekil eylese da’vîye, birisi yaluşuz birisinsüz da’vî eylese, revā degül Züfer kavlında*. “Bir kimse iki kişiyi vekil yapsa, birisi yalnız diğeri olmadan da’vâ etse Züfer’e göre uygun değildir” (NHT 58a/3) *Kim sa’ime issi vermese şavarınuş zekâtını zekât alıcı cebr ile zekâtını anuş rızāsınsuz ala Şāfî’i katında*. “Hayvan sahibi olan bir kimse, hayvanının zekâtını vermese, zekâta muhtaç olan kişi, zekâtını verecek olan kişiden zekâtını zorla alabilir” (NHT 83a/13), *naħr gıcesinsüz revā degül* “Kurban bayramının ilk gecesi olmadan reva degil” (NHT 139b/3), *Ya’ni er şanuqlıķ vırse üç gişi ile bile ‘avratı üzerine zināya, kazf hāletinsüz şanuqlıķı kabül olmaz, li’ân lazım olur, ħad yokdur*; “Bir kimse hanımının zina ettiğine üç kişi ile birlikte şahitlik etse bile, iftira gerçekleşmiş olmadığından şahitliği kabul olmaz, lanet etmek gerekir, ceza gerekmez. (NHT 103b14,15) *Ya’ni bir şaravaş mevlâsı destürunsuz çiflense, andan āzād olınsa nikāhı nāfız olmaz* “Yani bir hizmetçi (cariye) sahibinin izni olmadan evlense, sonra azat edilse, nikahı geçerli olmaz” (NHT 35b19)

⁵¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul: 1993, 137

⁵² Azmi Bilgin, *Nazmü’l-Hilâfiyat Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara 1996, 40.

6. İsim + (+sIz,+sUz)+ değil, imes:

+sIz/+sUz eki üzerine Batı Türkçesinde kullanılan *değil* ve Çağatay Türkçesinde kullanılan *imes* geldiğinde anlam olumlu olur. İki olumsuz yapıdan olumlu anlam çıkar:

ki barı sinsiz imes soĥbetim ĥalā vü melā (FK 7/6), Azerbaycan'ın benim şiirlerinde, ufukları kucaklamak isteyen bir hasret duygusuyla yer alması *sebepsiz değildir* (TT 9), *Yüzsüz değil*, vazifesini gereği ile yapıyor (S 272), *Kayıkçılar tecrübesiz değil*, ve bu gecelere bu şeylere alışkın *Boğaziçililer bilgisiz değildi* (FBB) *Yalanın cinsi de sūreti de imkânsız değildi*. (Y 205), *Erzan nerse illetsiz emes, kımmet nerse hikmetsiz emes*. “Ucuzdur vardır illetli, pahalıdır vardır hikmetli.” (UAVD 175).

7. İsim+ (+sIz/+sUz) + Fiil:

+sIz/+sUz ekli yapılar fiillerle birlikte kullanılarak birleşik yapılar oluşturur. Bu yapıların bir kısmı deyimleşerek kalıplaşmıştır:

kedgüsi bolmaĥın keken bolsar kergek-siz kıtur körkin “giyeceği olmadan, keken olursa, gösterişini lüzumsuz yapar.” (ETŞ 108-109/60), *bu başsız çeriğ sü yüreksiz bolur* “Bu başsız asker ve ordu cesâretsiz olur”(KB 2333), *tatıgsız kıtur aĥır açığ ölüm* “Sonunca acı ölüm bunu tatsızlaştırır”(KB 3587), *Anıĥ için hatun karısa körksüz bolur* (KE 12/14) *Haĥ rizâsı için öğretti, taqı dünyâke raĥbetsiz boldı* (NF III.bab 231/7) *köĥülsüz kıldı aĥa nêmede* (ME 70-7) *aĥru sözleştiler ünsüz sözleştiler* (ME 195-2) *oĥlan öldi özi yime ĥarĥ boldı, imansız bardı* (KE 24v/13) *bir ebleĥ-ni kördüm bir faĥih-nıĥ yaĥasından tutup ĥurmetsizlik kıtur idi*. (GT 215/5) *uzun daĥı edebsiz bolmasa irdi* (GT 224/13) *gider olıcaĥ ĥayĥusuz ĥitgil* (SN 225) *ben ĥorĥdum söylemedim gözsüz oldum* (KE 45b/10) *iki oĥlançuĥı öksüz ĥo-maĥıl* (DKK 167/4) *Sabaha kadar uykusuz kaldık* (GH 43) *Aksakal eliyle terini silerek bir süre sessiz kaldı* (N 55) *Dursun önce anlamsız baktı karşısındakilere, iki genç hemen onun koluna girdiler* (S 343) *Hayatınızdan ümidinizi kestirecek derecede bizi rahatsız ediyordu* (GH 48) *Acımasız kelimesi çok, çok yetersiz kalırdı* (GE 237) *Binlerce sinek sürüleri bizi ve atlarımızı rahatsız ediyor* (GH 67) *Göverçin'in mehebbet dolu mektuplarını cevapsız qoyur* (AEA 284/IV) *Ögsüz oĥlancığı öĥsüz qomaqıl* (AEA 347/I) *Men dermansız ölürem* (SNG 22) *Gorĥaya öyreşen çetesiz ĥalmaz* (SNG 113) *Et görşen kéfsizlik olar* (AHYÖ 458) *Toĥri, bütünlây quvançsiz ulĥâydim deyalmäymän*. (GÖŞA 47) *Küreş ĥurbansiz bolmas, küreşsiz azatlık bolmas* “Mücadele kurbansız olmaz, mücadelesiz özgürlük olmaz” (UAVD 237).

8. Zamir+ (+sIz/+sUz):

+sIz,+sUz eki, zamirler üzerine gelir ve zamirleri olumsuz yapar. Bu yapı Türkçenin ilk yazılı ürünlerininin olduğu Eski Türkçe devrinden bu güne kadar süregelen bir özelliktir:

nıty-a töz ürlük nırad-a mensiz “nıtyâ kök, geçmez, nıradma, bensiz” (ETS 90-91/100) alku itiglig nomlar tözi yok kurug için kirtüdin kelmiş **mensiz** **kişisiz** tınlıgsız yaşaglısız. (AY 145/15,16) *kiçiglikte minsiz kalır sen bu kün* “Sen bugün küçük yaşta bensiz kalıyorsun”(KB 1216), *ķuruđ kelme ansız maņa ay toņa* “ ey yigit bana onsuz boş gelme” (KB 3277) *velikin bularsız yime bolmaz iş* “Fakat yine bunlarsız iş olmaz” (KB 4322), *nıteg mensiz sara tıp ol büt-i çin* (HŞ 2140) *sensiz neteg ķarār kılayın, seni yawlaķ sewer men tedi* (KE 69r/11) *bu ‘ışk aņsız köñülke ot saldı* (HŞ 1520) *ġarġblıķda sızsiz neteg kılgay men* (KE 73v/21) *Ey Yehüda, bu kün tört kün boldı sizlerdin adrıġalı, sizlersiz umadım* (KE 73V/21) *kıla bilmes idi ansız dil ārām* (GT 139/11) *tā közüm sensiz cehān-nı körmegey idi* (GT 249/6) *ansız dil-ārām anıng artınca bir boyı tal sözü bal şahib-cemal ķul baġşaldı* (GT 139/11) *her dem ansız yüz ölüm irdi nevāyġ canıġa* (FK 330/7) *cennet olsa ger mekān sinsiz ni imkān bolga min* (BD 122/4) *anam katlanımaya bensüz nide* (SN 3695) *kāimdir hiç ırılmaz onsuz kimse dirilmez* (YED 209/302) *ki ansuz yaraşmaz baņa bu cihān* (SN 665) *anlarsuz itmezler idi işi* (KK 59b/3) *Her gece sensiz olan devrin anıp pinhānġ* (ND 53), *Sensiz baġt arzılara çakım yook* “Sensiz baht, arzulara kararım yok” (AAŞ 147/3) *Éy tufan gerek and içesen ki, Gemer Hanımı mensiz azad étmeyeceksen*. (AHYÖ 210) *Neylerem, ömrüm ola min il eğer, men sensiz* (AEA 274/III) *İlahi, onsuz da biz goyunları tapmayınca éve ġayıda bilmerik*. (SNG 361) *Zevvar ġeyli yol ġédenden sonra kimsesiz çöllükde bir ġuyuya rast gelirler* (SNG 386) *Bunu sızsiz bele düşünürem men* (KNH 28) *Marina minhiz ni işler, nisek yeşer*.(Ş.44), *Ansız da bir üydö üç bala bolso, üçöö birdey mektebine cügüröt* (KTŞB 351).

Şahıs zamirleri üzerine gelen +sIz,+sUz eki n vasıta ekiyle birlikte kullanılarak, zarf-fiil anlamlı yapılar oluşturur.

adırlamış nomlarta kişi mensizin bilip nom mensizin bilmemek (AY 222/23), *Sinsizin cism bile cānnı nitke* (BD 130/1), *tam üstünde bir gece ol ansuzın* (SN 665) *Bana anlarsuzın uçmaķı verme* (TS XV.265)

8.1. Zamir+Genitif eki + (+sIz/+sUz):

+sIz/+sUz eki Zamir+ genitif hâlli yapılar üzerine gelir. Bu kullanım, Türkçede yaygın olmamakla birlikte, târihî Türk dili alanı metinlerinde görülmektedir:

orun ol törütti orun yoķ aņar / anıņsız orun yoķ bütin bol munġar “Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu deġildir, şunu bil ki, onsuz da yer yoktur.” (KB 19), *ay edġü kılinç aşlı edġü uruđ / aġun ķalmasını sızıņsız ķuruđ* “Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın” (KB 108), *uķuşuz ökündi ayur ay uķuş / seniņsız muņađur men artuķ öküş* “Akılsız hayıflandı ve dedi: -Ey akıl, sensiz ben çok bunalıyorum” (KB 1859), *seniņsiz kişi öñli boldı ölüġ* “Sensiz insanın gönlü ölü sayılır” (KB 1860) *seniņsiz negü teg tirülsü revan*

“Sensiz bu fāni can nasıl yaşasın” (KB 6302), *sinîşsiz king cihan üstümge zindān*, (HŞ 1402), *sinîşsiz bir zamān yoğ hiç kararım* (HŞ 1698).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*'nde konuyla ilgili olarak yukarıdaki örneklerde ilgi hâlimden sonra bulunmazlık eki getirildiğini belirterek Zamir+tamlayan (genitif) hâl üzerine gelen ekle ilgili başka bir açıklama getirmemiştir.⁵³

Osman Fikri Sertkaya, “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine” adlı bildirisinde katmerli zamir çekimiyle ilgili tespit ettiği örnekler arasına yukarıda geçen *senîşsiz* ve *anışsiz* örneklerini de alır ve bunların *genitif çekiminin olumsuz hâli* olduğunu belirtir. F. Sertkaya, bildirisinin sonunda, zamirlerin katmerli ve iyelikli çekim şekillerinin fazla kullanılmamasını veya çok az kullanılmasını Türkçedeki Mongolizm etkisiyle açıklamaktadır.⁵⁴ Konu, 23 Mayıs 1997 yılında Türk Dil Kurumu'nda yapılan *Türk Gramerinin Sorunları (II) Toplantısında Türkçede Zamirler* tartışmasında, Dr. Yıldız Kocasavaş tarafından dile getirilmiştir.⁵⁵

Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâmesi* adlı çalışmasında *Ki birüz bunlaruñla hilkatde / Elde ayakda şekl ü şüretde* beyitindeki *bunlaruñla* “bunlar ile” örneğinde güdüldüğü gibi, Eski Anadolu Türkçesinde kural dışı olarak *bu* işaret zamirinin çokluğuna *ile* edatı getirildiğinde *bunlarla* yerine *bunlaruñla* kullanılmaktadır.⁵⁶ *sinîşsiz bir zamān yođ hiç kararım* “Sensiz bir an bile hiç kararım yok” (HŞ 1698) örneğindeki durumu *seniñle*'nin karşılığı olarak düşünmek kanaatimizce doğru olmalıdır. *Seniñ birle kuvanur tãc u hem taht* (HŞ 3577) bu örnekte *seniñ birle* yerine *senîşsiz* kullanımı açıkça mümkün görünmektedir. Bize göre, *senîşsiz* vb. örneklerdeki bu *+sIz, +sUz*'lu şekiller *ile* (*birle*) edatının olumsuz şekli olarak değerlendirilebilir.

9. Fiil+-mak/ -mek + (+sIz/+sUz) :

-maksız, -meksiz fiilden isim yapım eki olan *-mak, -mek* ile *+sIz/+sUz* ekinin birleşmesinden meydana gelmiş birleşik bir yapıdır. Eski Türkçe metinlerde bu yapı zarf-fiil ve sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır. İlenmeksiz *buzulmaksız çolmaksız* (ETG 245), *tağı yime bar bu kanmaksız telgenmeksiz tö(zlög)* .. (M 2/30). A.von. Gabain, bu yapıyı ek yığılmasının örnekleri altında

⁵³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1996, 36. Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* adlı eserinde de konuyu şahıs zamirleri bahsinde *bulunmazlık hali* başlığı altında inceler ve *-sız* ekinin iki örnekte ilgi hali ekinden sonra geldiğini söyler. (TDK Yayınları, Ankara 2000, 96.

⁵⁴ Osman Fikri Sertkaya, “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992) TDK Yayınları Ankara: 1996, 17.

⁵⁵ Yıldız Kocasavaş, “Türkçede Zamirler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara 1999, 347, 370, 402.

⁵⁶ Timurtaş Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Harnâmesi*, Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1971. s.53.

incelemiştir. *İlänmäksiz* “hiçbir şeye dokunmayan, ilişkisiz” *Virevüz dirlik ölmeksiz kılcaq biz seni ihyā* (TS Muham. XV.217)

-maksız, -meksiz şekli bazı fiillerle birlikte kullanılır:

ikinti orunug unıtmaksız bulur “İkinci yeri unutmaksız bulur” (AY 326/23) *öglüg yasmağ-sız başar* (ETS 12/3), *unıtmaksız bulur* (AY 326/23) ...*barmaksız kelmeksiz erürler*. (AY 34/16), *Söz-leyü tüketser niz-vani-sız bolur tarķarmağ öçmeksiz bolur* tanuķlamağ tip. (Üİ 112/3) Bu iş *emeksiz olmaz*. (GH 48)

-mak/-mek + (+sIz/+sUz) / +n (instrumental eki): -maksızın,-meksizin şeklindeki bu yapının kullanımı Türkiye Türkçesinde yaygındır.

Güliz, ihtiyara bir şey sormaksızın doğruca eve gitti (GE 153) *İhtiyar adam etrafına bakmaksızın ağır ağır ilerliyordu*. (GE 174) *Araba durmaksızın ilerliyordu*. (S.76) *Sonra cevabını beklemeksizin, ona bir kelime söylemek zamanı bırakmaksızın çevrildi*. (MVS 330) *İhtiyar, onun pek güzel anladığı sözü, sesini de bakışını da zerre kadar değiştirmeksizin tekrarladı*. (GE 24) *Yavaşça kapıyı itti, kapı hiçbir ses çıkarmaksızın açıldı, fakat ilerleyemiyordu*.(MVS 238) *O yalnız dinler, ya dinlemeksizin susardı* (MVS 81)

+sIz/+sUz +Iık/+IUk: Genel olarak, soyut anlamlı, kalıplaşmış isimler yapar.

Ne hoş bu ‘ayıbsızlık (ETS 33/13), *biligsizlik erni çökerdi koda* (AH 102), *Kim ol husrav edebsüzlük kılnmış* (HŞ 335), *Edebsüzlik olur anı itmegil* (SN 2095), *Az cevr köp yılğı ni’met hāķkın unurup vefāsızlık* itmek merüvvet degül (GT 72/1), *Bu hareketsizlik, cansızlık, arzusuzluk, pislik, bütün bu çâresizliklerin mensup oldukları uğursuz mezhebin gerektirdiğı hususlar*. (GH 25), *Bir dedi umutsuzluk ...İki ölümsüzlük ...*(GH 178), *Akılsızlık* “akılsızlık” (KTS), *Turasızlık* “kararsızlık” (KTS), *Görmeksizlik* “kötülük, biçimsizlik” (TTS), *Gurbatsızlık* “güçsüzlük, kuvvetsizlik” (TTS), *Şanssızlık* (GT), *Men edâletsizlik* *ëlemiřdim, ğızıl vermişdim, at vëirmiřdim* (AHYÖ 272).

Yukarıda +sIz/+sUz ekinin Türkçedeki kullanımıyla ilgili bir sınıflandırma yapmaya çalıştık. Bu sınıflandırmanın yanında *Tarama Sözlüğü* üzerinde yaptığımız bir sayımda sözlükte seksen civarında +sIz/+sUz eki ve onun genişletilmiş şekli olan kelime tespit ettik. Bunların içinde en dikkat çekici olanını, *fiil + -k* (*filiden isim yapma eki*) üzerine gelen yapılar oluşturmaktadır. *dartışksız* “ihtilafsız, bilâ itiraz”, *kavşıksız* “kavuşmayan”, *taşışksız* “müşaviri olmayan”, *yaraşıksız* “biçimsiz, yakışıksız”.

Andan şidât dahi öldü ve padişahlık yalnız dartışıksız şeddad’a kaldı. (TS Enb. XIV. 299) *Boyu ve yeni kısa ve göksü kavşıksız câmeye denir, nımtene gibi*. (TS Bürh XVIII-XIX. 270), *Ne emîn öğüt verir ne kethudā / Birübar Allah taşışıksız Hudā* (TS Melhama. XIV-XIV.1.1), *Bir yaraşık ak kaftan yeğrektir bin kemhadan yaraşıksız ola*. (TS Güls. XV. 40).

Tarama Sözlüğü'nde geçen *kolaysuz*, *uzunsuz*, gibi örnekler bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. *Kolaysuz*⁵⁷(güç, zor müşkil) kelimesinin yerine *zor* veya *kolay değil* kullanılmaktadır. *Eğer evvel yoğun bağırsağa girerse sonra incelemek kolaysuz olur*: (TS Hazain XV.63-2) *Uzunsuz* (kısaca, hâsılı kelâm) için ise, *kısaca*, *özet olarak* gibi kelimeler kullanılmaktadır. *Bu söz vallah haķıķattır uzunsuz* (TS Hurş.XIV.75)

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü üzerinde yaptığımız bir sayımda, 26 civarında *+slz/+sUz* ekli madde başı kelime tespit ettik. Bunlardan en dikkat çekenini ise *aņsıratın [ansızda]*: Birdenbire. (Derice, Sultandağı-Afyon). Dikkat edilirse, *+slz/+sUz* eki yerine *-sıra /-sire* eki kullanılmıştır.

Sonuç olarak *+slz/+sUz* eki, her isim soylu kelimenin alabileceği bir ek olup, ancak dilin kendi tasarrufuna bağlı olarak gelişen ve değişen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

+slz,+sUz eki, isim olarak kullanılır. *Cansızlar, boysuzlar*. Sıfat olarak kullanılır: *tikensiz gül, çocuksuz aile*. Zarf olarak kullanılır. *Bastonsuz yürüyor, ölçüsüz yiyor*.

+slz,+sUz eki, incelediğimiz târihî ve modern Türk dili alanında yaygın olarak kullanılan eklerden biridir. *+slz,+sUz* eki, isimde herhangi bir özelliğin, bir şeyin varlığına, yokluğuna, azlığına işaret eden sıfatlar yapmaktadır. Ekin en önemli işlevi yokluk bildirmesi ve olumsuz anlamlar ifade eden sıfatlar yapmasıdır. *-slz,-sUz* eki, her ne kadar *+ll/+lu* ekinin karşıtı gibi kullanılsa da, bu karşıtlığın sağlanamadığı durumlar da vardır. *Pahalı, hızlı, Mersinli, Gülnarlı*, gibi örneklerin *-slz,-sUz*'lu karşıtları yoktur.

Zamirlerde olumsuzluğu sağlayan ek, *-slz,-sUz* ekidir. (bensiz, onsuз, sizsiz vb.) Zamirler üzerine gelen *-slz,-sUz* eki, *ile* edatının karşıtı gibi kullanılmaktadır. Aynı şekilde Türkiye Türkçesinde görülen "annemsiz, babamsız" gibi örneklerde de *-slz,-sUz* eki, *ile* edatının karşıtı gibi kullanılmaktadır. *-slz,-sUz* eki, burada iyelik eki üzerine gelerek çekim eki gibi kullanılmıştır.

+slz,+sUz eki, kalıplaşmış mecazî anlamlı içerikli kelimeler yapar. (*ipsiz, yüzsüz adam vb.*)

Ekin Târihî Türk dili alanında Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak sahalarında düz ve yuvarlak ünlülü şekillerinin kullanıldığı görmekteyiz. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde ekin yuvarlak ünlülü şekillerinin daha sık kullanıldığı göze çarpmaktadır. Günümüz Güneydoğu lehçelerinden Özbek Türkçesinde ekin

⁵⁷ Bu kelimenin *kolaylı* şekli de kullanılmıştır. Ayrıca, anlam olarak Türkiye Türkçesinde *kolay değil* sözünün kullanılması dikkat çekicidir.

dar ve yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılırken, Yeni Uygur Türkçesinde ekin yalnız dar ünlülü şekilleri kullanılmıştır.

Güneydoğu Türk lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde hem +sIz,+sUz'un hem de *yok*'un aynı fonksiyonda kullanıldığı örnekler mevcuttur. *Börisi yok çağgal, oğrisi yok yurt bolmas*. “Kurtsuz orman, hırsızsız yurt olmaz.” (UAVD 145). Kuzeybatı Türk lehçelerinden Hakas, Altay ve Şor Türkçelerinde +sIz,+sUz eki yerine *cok, çok*, Sahaca'da *suox*, Çuvaşça'da ise +sır/+sır, +zır/+zır kullanılmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesindeki *yok*'lu ve +sIz,+sUz'lu, Hakas, Altay ve Şor Türkçesindeki *cok, çok*'lu şekilleri târihî Türk dili alanı metinlerinden *Hüsrev ü Şirin*'de de görmekteyiz. *Kim anlar 'aklı yok oğlanlar idi* “Ki onlar *akılsız oğlanlar idi*” (HŞ 996) *sühüksüz hurma kapsız göz bolmaz* “çekirdeksiz hurma kabuksuz ceviz olmaz” (HŞ 2935) Söz konusu bu örneklerde +siz morfemi yerine *yok* kullanılmıştır.

Ayrıca Türkçede *değil*'in de *yok* gibi +sIz,+sUz ekinin yerine kullanıldığına dair örnekler tespit ettik. *sekizinçi hıyānetsiz emānetlü* (AN 28v8) diğer nüshada ise *sekizinçi hıyānet degül emānetlü* (BN 30r16) Söz konusu bu örneklerde de +siz morfemi yerine *değil* kelimesi kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de ve *Hüsrev ü Şirin*'de rastladığımız genitif ekli yapılar üzerine gelen +sIz,+sUz 'lü yapıların -ile edatının olumsuz şekli olması muhtemeldir. *seniñ ile (seniñ birle), ≠ seniñsiz*.

Târihî Türk dili alanında Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinden, *Kelile ve Dimne* ve *Nazmü'l-Hilāfiyat Tercümesi* gibi eserlerde rastlanılan (*yardımuşuz*) -η + +sIz,+sUz'lu yapıların ekleşmiş (-η+ile) ile edatının olumsuz şekli olması muhtemeldir. *Eyitdiler kim: yavlağ görklü aydur; velikin yardımuşuz (...yardımuğla...) daşınmazuz ve derman idünmezüz*. “İyi görklü kişi söyler, ancak senin yardımın olmadan taşınamayız, derman bulamayız” (TLÖ 278)

Târihî metinlerde, *naħr gicesinsüz revā degül* (NHT 139b/3), *Ya'ni bir şahş ik şahş vekil eylese da'viye, birisi yaluğuz birisinsüz da'vi eylese, revā degül Züfer kavlında*. (NHT 58a/3) biçiminde kullanılan bu örneklerdeki /n/, zamir çekiminde, aitlik eki +ki 'den sonra ve iyelik ile hâl ekleri arasında kullanılan /n/ olabileceği gibi, *leblerüşsüz, yüzüşsüz* gibi örneklere anoloji yapılarak kullanılmış bir /n/ de olabilir.

Türkçede +sIz,+sUz ekinin kullanımı, başka dillerden alınan *bî-,nâ-,lâ-,bilâ-* gibi yapıların kullanımına paralel olarak artmış ya da azalmıştır. Çağatay ve Osmanlı sahasında +sIz,+sUz ekinin kullanım sıklığı, özellikle Farsça'dan geçen “*bî-, nâ-*” Arapçadan geçen “*bilâ-*” ve diğer bazı olumsuzluk yapılarına göre daha azdır. Türkiye Türkçesinde özellikle Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirme çabaları sırasında *bî-, nâ-, lâ-, bilâ-* gibi edatların yerini +sIz,+sUz eki almıştır. *Nâçar: çaresiz, bî-günâh: günahsız, bilâ-istisnâ: istisnasız*

KISALTMALAR:

AAŞ: *Ata Atacanov'un Şiirleri I.II* Kara Mehmet, (1997). Ankara: TDK Yayınları.

AEA: *Azerbaycan Edebiyat Antolojisi*, Kösoğlu Nevzat, V. Muhtaroğlu, A. Nebiyev (1993). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AH: *Atabetü'l-Hakayık*, Arat Reşit Rahmeti, (1992). Ankara: TDK Yayınları.

AHS: *Azerbaycan Halk Söylemeleri*

AHYÖ: *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri* Ahundov Ehliman-Tezcan Semih, (1978). Ankara: TDK Yayınları.

EİHD: *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*

Alt. : *Altayca*

AN: *Azerbaycan Nüshası* (Ali, Kıssa-i Yusuf)

ATS: *Altayca-Türkçe Sözlük*, Naskali Gürsoy-Muvaffak Duranlı, (1999). Ankara: TDK Yayınları

AY: *Altun Yaruk Kaya Ceval*, (1994). Ankara: TDK Yayınları.

BD: *Babür Divanı* Yücel Bilal, (1995). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

BHDUB: *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Ergun Metin-Gaynislam İbrahimov, (1996). Ankara: Türksoy Yayınları.

bkz.: Bakınız.

BN: *Berlin Nüshası* (Ali, Kıssa-i Yüsus)

CC: *Codex Cumanicus*, K. Grønbech, (1942). Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu codex Cumanicus, Kopenhagen: E. Munskskaar.

Ç: *Çolpan'ın Şiirleri (Metin-Aktarma-İnceleme)* Özbay Hüseyin, (1994). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ÇS: *Çuvaş Sözlüğü*, H.Paasonen, (1950). İstanbul: TDK Yayınları İstanbul

ÇTF: *Çuvaş Türkçesi'nde Fiil*, Yılmaz Metin, (1996). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Çuv.: Çuvaşça

DKK: *Dede Korkut Kitabı, (Giriş-Metin-Faksimile)* Ergin Muharrem, (1989). Ankara TDK Yayınları.

ETŞ: *Eski Türk Şiiri* , Arat Reşit Rahmeti, (1991). Ankara: TDK Yayınları.

EZ: *Et-Tuhfetü'l-Zekiyye fi'l-lügati't-Türkiyye*, Atalay Besim, (1945). Ankara: TDK Yayınları.

Fa.: Farsça

FBB: Fehim Bey ve Biz, (1955). Abdülhak Şinasi Hisar, Ankara: Hilmi Kitabevi.

FK: *Fevayidü'l-Kiber*, Kaya Önal, (1996). Ankara: TDK Yayınları.

G: *Saylanan Eserler II* Gurbanshedov, (1989). Türkmenistan Neşriyatı Aşkabat.

GE: *Gençliğim Eyah*, Buğra Tarık, (1997). İstanbul: Ötüken Yayınları

GH: *Gönül Hanım*, Müftüoğlu Ahmet, (1990). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

GÖŞA: *Günümüz Özbek Şairleri Antolojisi*, Qahhar-Özbay Hüseyin, (1995). Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.

GT: *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Güngör H.-Argunşah M., (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HD: *Hayali Divanı* , Tarlan Ali Nihat, (1992). Ankara: Akçağ Yayınları.

HŞ: *Hüsrev ü Şirin*, (*Kutbun Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*) Hacıeminoğlu Necmettin,(2000). Ankara: TDK Yayınları.

HN: *Hurşit-nâme*, Ayan Hüseyin, (1979). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

İ: *İkilemeler*, Hatiboğlu Vecihe, (1971). Ankara: TDK Yayınları.

KB: *Kutadgu Bilig* , (*Metin*) Arat Reşit Rahmeti, (1991). Ankara: TDK Yayınları.

KE: *Kıyas-ı Enbiya*, Cemiloğlu İsmet, (1994). Ankara: TDK Yayınları.

KE: *Kıyasü'l-Enbiya* Ata Aysu, (1997). Ankara: TDK Yayınları.

KK: *Kenzü'l-Küberā*, Kemal Yavuz, (1991). Ankara: TDK Yayınları.

KNH: *Kömekçi Nitg Hisseleri*, Abdullayev, E.Z., (1958). Bakı.

KTS: *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, Yudahin (1988). (Çev: Abdullah Taymas) Ankara: TDK Yayınları.

KTŞB: *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Ceritoğlu Murat, (1998). (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

- LT: *Lisanü't-Tayr*, Canpolat Mustafa, (1995). Ankara: TDK Yayınları.
- M: *Maytrısimit*, Tekin Şinasi, (1960). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- M: *Mıralı*, (Novayı) Kerbabayev, (1992).
- MA: *Muhtar Avezov*, Tamir Ferhat – Arıcan H., (1997). Ankara: Türksoy Yayınları.
- MD: *Muhyî Divānı*. (Yazma)
- MCÖ: *Mağcan Cumabayef Ölenleri*, Tamir Ferhat, (1993). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- MVS: *Mai ve Siyah*, Uşaklıgil H.Z., (1984). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- N: *Nevâî*, Aybek, M.T., (1995). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ND: *Nef'î Divanı*, Akkuş Metin, (1993). Ankara: Akçağ Yayınları.
- NF: *Nehcü'l-Feradis*, Eckmann Janos, (1995). (Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları.
- NHT: *Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi*, Bilgin Azmi, (1996). Ankara: TDK Yayınları.
- NTF: *Nogay Türkçesinde Fiil*, Ergönenç Dilek, (1998), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- OTG: *Orhon Türkçesi Grameri*, Tekin Talât, (2000). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- S: *Sançı*, Işınsoy Emine, (1994). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SD: *Sekkâkî Divānı*, Eraslan Kemal, (1999). Ankara: TDK Yayınları.
- SET: *Sanat Edebiyat Tenkit*, Safa Peyami, (1990). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SF: *Safahat*, Akif Ersoy, (1992). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SHEÖ: *Saha Halk Edebiyatı Örnekleri*, Vasilyev-Kirişçioğlu-Killi (1996). Ankara: TDK Yayınları
- SN: *Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Dilçin Cem (1991). Ankara: TDK Yayınları.
- SNG: *Sözlü Nağıllı Geceler*, Loğman Ağal, (1993). Bakü: Azerbaycan Kitap Neşriyatı.
- Ş: Şamahmal, (1995). Ufa, Başkurdistan.

TLÖ: *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Çağatay Saadet, (1978). Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları

TL: *Türk Lehçeleri*,

TS: *Tarama Sözlüğü*, (1995). Ankara: TDK Yayınları.

TT: *Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Toparlı Recep, Çögenli S., Yanık Nevzat, (2000). Ankara: TDK Yayınları.

TT: *Türkistan Türkistan*, Bakiler Yavuz Bülent

TTS: *Türkmence Türkçe Sözlük*, Tekin T. M. Ölmez, E. Ceylan , Z. Ölmez, S. Eker, (1995). Ankara: Simurg Yayınları.

UAVD: *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Öztopçu Kurtuluş, (1992). Doğu Türkistan Vakfı Yayınları

UÜH: *Uygurca Üç Hikâye*, Müller F.W.K. (1946). (Çev: S. Himran) Uğuriaca IV-B,C,D.

Üİ: *Üç İtigsizler*, Özönder Barutcu Sema, (1998). Ankara: TDK Yayınları.

YED: *Yunus Emre Divanı* ,Tatçı Mustafa, (1991). Ankara: Akçağ Yayınları.

YKTC: *Yurt Konulu Tatar Cırları* , Şahin Erdal, (1999). Ankara: TDK Yayınları.

KAYNAKLAR:

Akalın Mehmet, (1998). *Târihî Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Akalın Şükrü H., N.N. Kurpeško Tannagaşeva, (1995). *Şor Türkçesi Sözlüğü*, Adana: Türkoloji Araştırmaları.

Alyılmaz Cengiz, (1999) "Zamir n'si Eki Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?" Türk Grameri Sorunları II., TDK Yayınları. s. 403-415

Arat Reşit Rahmeti, (1979). *Kutadgu Bilig (İndeks)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Atalay Besim, (1992). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.

Banguoğlu Tahsin, (1995). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

Baskakov N.A., M. Hamzayev-B.Çarıyarov, (1970). *Türkmen Dilinin Grammatikası*, Aşkabad.

Biray Himmet, (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara: TDK Yayınları

Cin Ali, (2002). "Yoksuz ve Yoksul Kelimeleri Üzerine" *Türk Dili*, s.609, Eylül, s.665-674.

---, (1998). *Târihî Türk Şivelerinde ve Günümüz Oğuz Grubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Choi, Han Woo, (1991) "Ana Altaycada İyelik Zamiri n" Türk Dilleri Araştırmaları, Ankara, s.191-196

Deny Jean, (1941). *Türk Dili Grameri*, (Çev. Ali ulvi Elöve) İstanbul: Maarif Matbaası.

Dilaçar A., (1975). Karahanlı Türkçesinde Üç Fiil, (*1.Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler Ankara 27-29 Eylül 1972*) Ankara: TDK Yayınları.

Dilçin Cem, (1993). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Eckmann, Janos, (1998). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eckmann Janos, (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayınlayan: Osman Fikri Sertkaya) Ankara: TDK Yayınları.

Eraslan Kemal, (1996). "+sı/+si-(~+su-/~sü-) İsimden Fiil Yapma Eki ile -sı/-si-(~-su-/~sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri Hakkında", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Esntitüsü Yayınları.

---, (1996). "Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Rolü", *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988, (26 Eylül1988 -3Ekim 1998)*. Ankara: TDK Yayınları.

Erdal, Marcel, (1991). *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden,

Ergin Muharrem, (1993). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gülsevin Gürer, (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*,Ankara: TDK Yayınları.

Karahan Leyla, (1994). *Kıssa-i Yusuf İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.

---, (1999). "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler" *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: TDK Yayınları.

Karamanlıoğlu Ali Fehmi, (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

---, (1989). *Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.

Kaup Bang, W.,(1980) *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*, (Çev: Şinasi Tekin) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kononov A.N., (1960). *Grammatika Özbekskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova.

Korkmaz Zeynep, (1973) *Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

---, (1994). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: TDK Yayınları.

Kuznetsov, İ. Petro, (1997). "Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, Ankara: TDK Yayınları 193-259.

Mansuroğlu Mecdut, (1949), "Türkçede Zamir Çekimi" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt. .III., s.3-4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.81-93.

Orkun, Namık Hüseyin, (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

Öner Mustafa, (1988). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları.

---, (1999). "Türkçede Edatlı İsim Çekimi", *Türk Dili*, s.565, Ocak, s.10-18

Özkan Mustafa, (1993). *Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.

---, (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özmen Mehmet, (1995). "Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanılışları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1995*, Ankara: TDK Yayınları.

Özyetgin A. Melek, (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara: TDK Yayınları.

---, (2001). *Ebu Hayyân, Kitabu'l-İdrâk li Lisani'l Etrak, Fiil: Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3.

Özönder Barutcu, (1998). *Üç İtigsizler*, Ankara: TDK Yayınları.

Räsänen Martti, (1957). *Materialen zur Morphologie der türkischen Sprachen*. (Studia Orientalia, Edidit Societas Orientalis Fennica XXI).

Tekin Şinasi (1992). "Eski Türkçe" *Türk Dünyası El Kitabı* , Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin Talât, (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.

Timurtaş Faruk Kadri, (1994). *Eski Türkiye Türkçesi Grameri, (Grameri-Metin-Sözlük)* İstanbul: Enderun Yayınları.

---, (1971). *Şeyhî'nin Harnâmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Toparlı Recep, (1987). *Harezmi Türkçesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

---, (1992) *İrşadü'l-Müluk Ve's-Selatin* , Ankara: TDK Yayınları.

Yılmaz Emine, (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Zülfikar Hamza, (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yayınları.

Zeynalov Ferhat, (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Aktaran: Yusuf Gedikli) İstanbul: Cem Yayınevi